

HARMINCHARMADIK NEMZEDÉK

Ujváry Gábor: *A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”*

*Én nem hozhatom fel a magam védelmére Trianont.
A politikai Trianonba be[le] kellett mennünk,
de a kultúrpolitikai fegyverletétel önkéntes lenne.*
KLEBELSBERG KUNÓ

■ 896-tól 1886-ig kilencszázkilencven év telt el, mely időszak – ha egy nemzedéket harminc évvel számolunk – éppen harminchárom nemzedéknyi időintervallumot jelöl.¹ A harmincharmadik nemzedék legkiemelkedőbb személyiségei egyben a két világháború közötti időszak kulturális, politikai és intézményes profiljának az alakítói/meghatározói is voltak. E nemzedék legnevesebb, ugyanakkor a történettudomány által napjainkban legtöbbet emlegetett tagjai közé tartozik például Klebelsberg Kunó (1875–1932), Hóman Bálint (1885–1951), Gerevich Tibor (1882–1954), Szekfű Gyula (1883–1955) vagy Gragger Róbert (1887–1926). Angyal Dávid (1857–1943) neve az előző generáció tagjaként, de a fiatalabb kollégákkal való kapcsolatai és a két világháború között kifejtett tevékenysége révén ugyancsak ebbe a sorba illeszthető be.

Ujváry Gábor 2010-ben megjelent tanulmánygyűjteménye, melyben a szerző több évet felölelő kutatási folyamat eredményeit teszi közzé, a Kodolányi János Főiskola Történeti Műhelyének első kiadványa is egyben. A kötetben szereplő tanulmányok – nem azonos formában – az előzőekben különböző magyar és német nyelvű tanulmánygyűjteményekben, illetve folyóiratokban jelentek meg. Az írások összegyűjtését és újbóli megjelentetését indokolja a tanulmányok komplementer jellege, ugyanis az itt közzétett tanulmányokkal a szerző a két világháború közötti korszak magyar(országi) kultúrájának és kultúrpolitikájának a legkiemelkedőbb személyiségeit és a köztük lévő viszonyt, ugyanakkor a korszak legnevesebb bel- és külföldi kulturális intézményeinek

történetét térképezi fel, szorosan beágyazva mindezt az adott (ugyanakkor a tárgyalt személyiségek által is alakított) aktuális politikai és ideológiai kontextusba.

Magyarország első világháborús veresége, a trianoni békeszerződés közismerten súlyos pontjai és az ország külpolitikai téren való elszigetelődése az 1920-as években, majd politikai kényszerpályára kerülése a harmincas években² paradox (de érthető) módon a két világháború közötti kulturális élet és a magyar kultúrpolitika felvirágzásához/aranykorszakához vezetett.³ A tudományok és az ezek művelésére fordított erőforrások között kitüntetett helyre került a történettudomány,⁴ ami a társadalmi problémák drasztikus megnövekedése, illetve a revíziós eszmék széles körben támogatott gondolatának/programjának volt a következménye. Mindehhez társult a történettudomány művelésének a politikum szintjéről való személyi támogatása/támogatottsága is.⁵ Éppen ezért a kötet a magyar historiográfia történet szempontjából is kiemelkedően értékes, ugyanis a viszonylag feltérképezettnek tekinthető két világháború közötti történetírás hátterét, azaz intézményes szervezetségét, illetve a korszak jelentős történetíróinak politikummal és egymással szembeni kapcsolatát villantja/tárja fel, ami explicit vagy implicit módon, de mindenképpen közvetlen hatással volt a történetírók műveire és az egyes kérdésekben tanúsított álláspontjaikra is.

A tanulmányok a szerző széles körű forrásismeretéről és forráshasználatairól tanúsodnak, ami a több szempontú, többperspektívás elemzést és a kritikai értékelést s

egíti/segítette elő. A gyakori és olykor hosszabb terjedelmű szövegek forrásokból való szó szerinti átvétele nem teszi nehezebbé a szövegek olvasását, sőt olykor igen érdekes, árnyalt és eredeti megvilágítását adják az egyes kérdéseknek/kérdésköröknek, főként azokban az esetekben, amikor a szerző eddig nem kutatott, illetve közzé nem tett levéltári vagy kéziratári forrásokat idéz vagy egészében tesz közzé a tanulmányok függelékekében. A kutatások tárgyául választott viszonylag új területek, illetve a szerző által választott perspektívák újszerűsége a tanulmányok eredetiségének és újszerűségének a garanciája, és ez a szakmai teljesítmény elbírálásának egyik alapvető kritériumát képezi. A források és a választott témákkal kapcsolatos kérdésfelvetések egyértelműen pozitív megítélésével szemben azonban módszertani szempontból hiányosságnak tekinthető, hogy igen kevés esetben vet fel a szerző metodológiai vonatkozású problémákat, illetve fejt ki episztemológiai jellegű kérdéseket.

A tanulmányok hasonló logikai felépítése és strukturáltsága az egymással való összehasonlítást és a szövegek könnyű áttekinthetőségét teszi lehetővé az olvasók számára. A szerző olykor szinte szépirodalmi, de mindvégig a tudományosság határain belül maradó stílusa a kötetet a szélesebb nagyközönség számára is élvezhetővé teszi, ami az elemzett korszak iránti nagyfokú érdeklődésből, ugyanakkor a két világháború közötti időszakot bemutató népszerűsítő írások tudományos szempontból való, több esetben tapasztalható kifogásolhatóságából kifolyólag korántsem mellékes tényező. A kötetben szereplő tanulmányok hangvétele a „kuruc” hagyományokhoz és értékekhez áll közelebb, ugyanakkor a szerzőre egyetlen esetben sem ragasztható rá a pártosság bélyege vagy a többoldalú elemzést nélkülöző kritikátlan értékítéletek megfogalmazásának a bírálata. Az ideológiai alapon való értékítéletek megfogalmazása helyett Ujváry Gábor az elemzett személyiségek teljesítményét, illetve a tárgyalt intézmények jelentőségét elsősorban nem politikai, hanem kulturális, illetve tudományos szempontból ítéli meg, azokban az esetekben, ahol a tudomány és a politika közötti határvonal megléte egyáltalán érzékelhető (lásd pl. a Foederatio Americana szervezete) vagy ennek léte a szerző által határozottan kijelenthető (lásd pl. Hóman Bálint történetírói tevékenysége).

A kiadvány négy nagyobb, tematikai szempontok szerint csoportosított, egymás-

tól jól elkülönített részre osztott, amelyek mindenikében – a *Bevezető* kivételével – több tanulmány található. Ezt egészíti ki a szerző által írt előszó, mely a kötet kiadásának a körülményeit és a benne tárgyalt témákat/témaköröket vázolja fel. A közzétett írások eredeti megjelenési helyeire vonatkozó adatokat tartalmazó rész és a kiadvány használatát megkönnyítő, Császtvay Tünde és Ujváry Gábor által összeállított névmutató képezi a kötet kiegészítő részeit.

A bevezető tanulmányban a szerző általános képet nyújt a trianoni békeszerződésnek főként a kultúrpolitikára gyakorolt hatásairól. E tanulmány szintetikus jellege értelmi és kontextuális keretként szolgál a kötetben szereplő, analitikus jellegű kérdéseket tárgyaló írások komplex megértéséhez. Lévéen, hogy e helyen a szerző nem az új kutatási eredményeknek a közzétételére, hanem a két világháború közötti korszak megközelítésének történetírói narratíváját meghatározó legfontosabb tények körvonalázására törekedett, e tanulmányban – a többi írástól eltérően – nem használt jegyzeteket.

A kötet második nagyobb fejezetében két tanulmány olvasható, melyek Klebelsberg Kunó és Hóman Bálint személyiségét, miniszteri tevékenységét, politikai és ideológiai beállítottságát, illetve a kortársak és az utókor általi hozzájuk való viszonyulását mutatja be a szerző. A nevezett személyiségek politikai működésének, illetve tudományos tevékenységének a bemutatásakor a szerző a realiztikus és valóságű ábrázolásra törekszik, egyaránt negatívnak ítélve a napjainkban élő klebelsbergi kép túlzott idealizmusát vagy Hóman Bálint politikai nézetei miatti tudományos tevékenységének méltóképpen számba nem vételét. A széles körben elterjedt, ugyanakkor alapjában véve anakronisztikusnak tekinthető vélemények miatt a szerző Klebelsberg Kunó ideológiai nézeteinek az elemzése kapcsán viszonylag nagy teret szentel a „kultúrfőlény elmélet” klebelsbergi értelmezése elemzésének, illetve Hóman Bálint „szелеktív antiszemitizmus” bemutatásának.

A klebelsbergi „kultúrfőlény elmélet” lényege az ország mindenekelőtt kulturális téren való fejlesztésének/fejlődésének a gondolatában áll, ugyanis meggyőződése szerint az e téren elért eredmények egyenes arányban kamatoztathatók gazdasági és kül-, illetve belpolitikai téren is. (54.) Hóman Bálint németbarát politikájával és antiszemita nézeteivel kapcsolatban a szerző kiemelten hangsúlyozza annak revíziós eszmékben,

illetve a Tanácsköztársaság tapasztalatában gyökerező mivoltát, de Ujváry Gábor is elismeri, hogy Hóman „A korszak egyik legjelentősebb, vérbeli és professzionális historikusaként a múltat kiválóan értékelte. A jelent vizont félreismerte, így súlyosan diszkriminatív lépésekhez és intézkedésekhez is a nevét adta.” (81.) Következésképpen a szerző szerint sem a „kultúrfölény elmélet”, sem pedig Hóman Bálint antiszemitizmusa nem illeszthető be az anakronizmus vétségének elkövetésére nélkül a fogalmakkal esetenként elsődlegesen asszociálható második világháborús német tapasztalat sorába, ugyanakkor a napjaink demokratikus értékeitől is igen távol állnak.

A Klebelsbergi és a Hóman Bálint által képviselt, sok tekintetben hasonló kultúrpolitikai eszméknek és politikai irányvonalnak a bemutatását követően a kötet harmadik egységében található tanulmányok a két világháború közötti időszak⁶ nyugati orientációjú kultúrpolitikájának a céljaival és gyakorlati megvalósulásával, azaz a legjelentősebb külföldi magyar kulturális intézményeknek a történetével és ezek jelentős megvalósításaival foglalkoznak. Bécs a két világháború közötti időszakban is „Magyarország nyugati kapuja” (179.) volt, így kultúrpolitikai szempontból is kiemelkedő helyet foglalt el. A kötetben a bécsi magyar tudományos intézmények közül a szerző az 1920-as alapítású Bécsi Magyar Történeti Intézetet⁷ és az 1924-ben megnyíló Collegium Hungaricum intézményeinek történetét tárgyalja. A gazdasági nehézségek ellenére a nevezett két intézmény működését a magyar állam jelentős anyagi összegeket áldozva támogatta, aminek a magyar történelemre vonatkozó nagyszámú Bécsben fellelhető elsődleges források is okát képezték. E részben külön tanulmány foglalkozik az említett két intézménynek otthont adó bécsi Testőr- vagy Gárdapalota épületének a 20. századi történetével.⁸

Lévén, hogy „Németországnak és Berlinnek a magyar tudomány fejlődésében betöltött rendkívüli szerepe közismert”, (226.) a két világháború közötti német-magyar kulturális kapcsolatoknak, illetve a berlini magyar kulturális intézményeknek a tárgyalása a kötet e részének a szerves részét képezi. A szerző az 1916-ban alapított, a magyarságtudomány több ágával (*hungarológia*) foglalkozó Berlini Egyetem (ma Humboldt Egyetem) Magyar Intézetét és a berlini Collegium Hungaricumot, illetve ezen intézmények működését mutatja be egy tanul-

mányban. Mindkét intézmény legsikeresebb korszaka Gragger Róbert igazgatóságának az időszakára tehető. Személyiségének és tevékenységének jelentőségét jelzi, hogy a két világháború közötti időszak második felében, amikor – részben kényszerűség hatására – a Német- és Magyarország közötti politikai kapcsolatok megerősödtek, akkor a két állam közötti tudományos/kulturális kapcsolatok elsekélyesedtek, és ennek a szerző szerint részben Gragger Róbert halála volt az oka. (288.)

A korszak olasz-magyar kulturális kapcsolatainak a mibenlétét és milyenségét a szerző az ebben a vonatkozásban szinte szimbólummá vált Római Magyar Intézet Gerevich Tibor által vezetett korszakának a történeti bemutatásán keresztül villantja fel.

A kötet negyedik, *Történelmi átértékelés* címmel ellátott fejezetében négy, egymáshoz viszonylag lazán kapcsolódó tanulmány található.

Elsőként Angyal Dávid és Hóman Bálint kapcsolatának az alakulása kerül bemutatásra, melynek során egyben esettanulmány szerű elemzést is kapunk a két világháború közötti korszak származástól erősen meghatározott szakmai téren való érvényesülési lehetőségeiről. A két történész között a harmincas években – mindenekelőtt szakmai súrlódások és a hómáni világnézet jobbratolódásának a következtében – megromlott viszony bemutatásával a szerző e tanulmányban újra visszatér és részletes elemzés tárgyává teszi Hóman Bálint politikai nézeteinek tudományos tevékenységére és személyes kapcsolataira gyakorolt hatásait is.⁹

A Hóman Bálint és Angyal Dávid közötti viszony bemutatását követően a szerző Szekfű Gyula és Hóman Bálint sok közös elemet tartalmazó, „párhuzamos, majd elválló életpályáját” mutatja be következő tanulmányában. Ahogyan az előzőekben, ebben az esetben is elsősorban politikai és ideológiai ellentét vezetett a két életút egymástól való eltávolodásához.

A Foederatio Americana szervezetének, illetve ezen intézmény programjának és társadalmi támogatottságának a bemutatásával Ujváry Gábor további adalékokkal szolgál a korszak ideológiai meghatározottságának a megismeréséhez, hiszen a keresztény eszme¹⁰ éppen annyira szerepet kapott a két világháború közötti (és nem csak) jobboldali politikai programban és ideológiában/világnézetben, mint a nemzeti értékek, így tárgyalásának szükségessége legalább akkora jelentőséggel bír.

A kötet utolsó tanulmánya a budai királyi palota ellenforradalmi rendszer időszakában betöltött szimbolikus szerepével foglalkozik, illetve nagy vonalakban felvázolja a két világháború politikai téren végbement eseményeit, így lezárva a kötetet, hiszen

Horthy Miklós kényszerű lemondásának bemutatásával és a budai vár 1945-ös ostromának a felvázolásával a szerző a kötetben tárgyalt korszaknak a legutolsó akkordját pendíti/pendítette meg.

Both Noémi Zsuzsanna

■ JEGYZETEK

1. A kötet címe utalás Szeffő Gyula közismert, nagy hatású művére, ugyanakkor – a szerző elmondása szerint – tisztelgés is Kosáry Domokos előtt, aki *Harminchárom nemzedék* címmel tervezett színtézist a magyar történelemtől. (8.)
2. Az 1920-as években a kultúrdiplomácia terén végbemenő pozitív változások a harmincas években sem évültek el teljesen, ugyanakkor a nemzetközi téren végbemenő politikai változások következtében a magyar politikai elit (részben a szükségszerűségnek engedelmességgel) a korszakban megszakítás nélkül első helyen szereplő revíziós programot a kultúrdiplomácia helyett politikai téren látta megvalósíthatónak, és igyekezett beteljesíteni.
3. Az első világháborút megelőzően, önálló magyar kultúrpolitikáról csupán 1848/49-ben, illetve az 1867-et követő idősakra vonatkozólag beszélhetünk, mindazonáltal 1918/20-ig – lévén, hogy külpolitikai szempontból Magyarország a kiegyezést követően sem volt önálló – kultúrpolitikája kifele nem, csupán befelé irányulhatott.
4. „A történettudomány – mint az akkoriban legfontosabbnak számító nemzeti tudományág – szerepe ugyanis Trianon következtében rendkívül felértékelődött.” (385.)
5. „Éppen a miniszteri bábáskodás, illetve a társadalomban a történeti problémák iránti érzékenység növekedése következtében vált a két világháború közötti időszak a magyar történettudomány aranykorszakává.” (52.)
6. A *magyar kultúra őrszemei* című tanulmányban a szerző a magyar kultúrdiplomácia születésétől egészen napjainkig felvázolja az e téren való törekvéseket és lehetőségeket, rámutatva a politikai rendszerek változásának e téren is jelentős változásokat okozó hatásaira.
7. A bécsi történeti kutatások intézményesítésének javaslatát először 1917-ben vetette fel Klebelsberg Kunó, így halála után, 1933-ban az intézetet tiszteletére Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutatói Intézetnek nevezték el.
8. 1959-ben a palotát a magyar állam áruba bocsájtotta az osztrák állami szervezetnek, hiszen az osztrák közvélemény a Magyar Kommunista Párttal ellentétben úgy gondolta, hogy „[...] nem akármilyen épületről van szó a Weghuber-park mellett, hanem az egyik legnagyobb osztrák építész egyetlen városi palotájáról. Ezt pedig a magunk számára megőrizni: kötelesség”. Az épület eladási árából fedezték az 1963-ra felépülő Collegium Hungaricum új hollandtrassei épületét. (225.)
9. E tekintetben a szerző a tanulmány végén kijelenti, hogy: „[Hóman] Politikai rehabilitációját nem, tudóskénti elismerésének – 1945-ben megvont akadémiai tagságának – visszaállítását azonban mindenképpen indokoltnak látom.” (379.) Hóman esetében a történetírói és a politikai tevékenység elválasztását Szeffő Gyula is szorgalmazta, ugyanis ahogyan a népbírószághoz küldött levelében megfogalmazta: Hóman „[...] tudományos munkásságában semminemű tudományellenes szempontokat nem alkalmazott: sem németbarát, sem hitlerista, sem antiszociális, sem antiszemita szempontokat. Hóman Bálint irodalmi munkássága tudományos szempontból a magyar szellemi élet nagy nyeresége volt.” (406.)
10. A tárgyalt korszakban a keresztény ideológia, a sajátos politikai és szellemi közeg által meghatározott módon, tartalmi szempontból a korszakra jellemző egyedi jegyeket is magába foglalt.